

KRITIKA-FIGYELŐ

Európai tanárok

A tanári szakmáról ma (is) oly bőségesen és folyamatosan áradó szakirodalomban két, egymással ellentétes tendenciára figyelhetünk fel: egyszerre van keletje az átfogó trendeket vizsgáló, nagy földrajzi területeket és/vagy időszakokat átölelő szakmai elemzéseknek és az egyedi, egyéni tanári, osztálytermi gyakorlat finomságairól tudósító munkáknak. *Guy Neave* műve, *A tanárok nemzete*, minden kétséget kizáróan az első kategóriába tartozik, hiszen arra vállalkozik, hogy áttekintse az Európai Közösség tagállamaiban dolgozó tanárok helyzetét, s a hatvanas évek oktatási expanziójától a (szerző által meg nem kérdőjelezett) huszonegyedik századi közös európai jövőig terjedő történelmi perspektívába helyezi azt (a könyv megjelenésének dátuma szimbolikus és időzített: 1992). Ugyanakkor a szerző mindvégig hallatlanul érzékenynek mutatkozik a másik dimenzió: a lokális összefüggéseibe helyezte, a személyközi kapcsolatok finom rendszerében gyökerező osztálytermi világ iránt, s a nagy földrajzi és időbeli távlatokat átfogó, világosan szerkesztett és jól követhető vékonyka kötet (összesen 188 oldal) lapjain végig átsüt a foglalkozás minden napjai és egyedi szereplőinek sorsa iránti empátia. Ez teszi igazán élvezetessé ezt a hasznos olvasmányt.

Az oktatáskutatás területén működő magyar szakértők többsége által valamilyen nagy nemzetközi konferenciáról bizonyára személyesen is ismert tudós professzor, a Londoni Egyetem összehasonlító pedagógiai tanszékét nemrégiben a párizsi nemzetközi egyetemes kutatások intézetével felváltó *Guy Neave* szűkebben vett szakterüle-

tét talán úgy lehetne meghatározni, hogy Európa-szakértő. Nemcsak az itt ismertető könyve, de a szakképzés vagy a felsőoktatás átalakulásának legújabb európai tendenciáiról írott munkái is erről tanúskodnak, és ezt jelzi a jelen könyv végén található, öt különböző európai nyelven írt szaktudományos munkák ismeretéről árulkodó bőséges jegyzetapparátus is. Egy európai polgár és szakértő elemzését olvashatjuk tehát az európai értelmiség legnépesebb csoportjáról, a nyolcvanas évek közepén három és fél millió fős tanári szakmáról.

A statisztikai táblázatokkal és összehasonlító adatokkal bőségesen megtűzdelt írás mindvégig lebilincselően érdekes olvasmány egy, a szakma jelen sorsa és jövője iránt érdeklődő magyar olvasó számára is. Az elemzésnek az egész könyvön át búvópatak-ként végigvonuló alaptétele az, hogy e hatalmas tanári gárda (különösen a fejlettebb északi és nyugati államokban: a szerző által szemérmesen északi-tengeri országoknak nevezett országokban) derékhadát, legnépesebb csoportját jelentő középkorosztály az oktatási rendszerek kiterjesztésének, az oktatási ráfordítások bőségenek és az egyenlőségelvű oktatási ideológiák virágkorának időszakát jelentő „fényes” hatvanas években került a pályára, és szakmai önképét, értékeit, beállítódását, a szakmához való viszonyát ezeknek az éveknek az alapvető értékei és történései határozták meg. Miközben pedig ma (azaz a hetvenes évek második fele óta tartó időszakban folyamatosan) a szolgáltatás szűkülése és a versenyelvű ideológiák térhódítása a meghatározó. A szakma és a közszol-

gáltatások újfajta logikán alapuló új-
szervezésében érdekelt kormányzatok
közti konfliktusok egy egyre inkább
nemzetközivé (európaivá) váló erőter-
ben zajlanak, amelyben a tanári szak-
ma életkörülményei és a politikai part-
nerek közti megegyezések nemcsak a
szakma és azon keresztül az oktatási
szolgáltatás jövőjére, de tágabban az e
nemzetek között folyó gazdasági és
társadalmi versenyre is meghatározó-
lag hatnak majd.

Ebben a dimenzióban igazán ér-
dekes az az elemzés, amit *Guy Neave*
a szakma demográfiai helyzetéről, a
tanárképzés intézményi és tartalmi
változásairól, az alkalmazásról és
életkörülményekről, valamint a szak-
mával kapcsolatos politikákról és el-
várásokról ad. A szerző gyakran rá-
mutat az országok közti eltérésekre,
különösképpen az északi és a déli or-
szágokban mutatkozó különbségekre,
amelyek – az esetek jó részében – a
fejlődés eltérő ütemét, a déli országok-
ban lejátszódó történéseknek az ész-
akiakban korábban lejátszódott válto-
zásokat követő jellegét mutatják. A
magyar olvasó számára is izgalmasan
ismerős problémák gazdagon doku-
mentált elemzése különösen érdekes
intellektuális kísérletre ad alkalmat:
arra, hogy időről időre megpróbáljuk
önmagunkat e képezelbeli észak–dél
tengelyen elhelyezni.

A tanárok helyzetének alakulásá-
ban a kulcsproblémát *Guy Neave* ab-
ban látja, hogy nagyjából a hetvenes
évek közepétől megbomlott a szakmá-
val kapcsolatos általános társadalmi
konszenzus, mely bizalmi válság ala-
kult ki. Ennek számos oka közül a
szerző elsősorban a növekvő ifjúsági
munkanélküliséget emeli ki, ami –
figyelemre méltó összefüggés! – min-
denütt magasabb volt ott, ahol a ko-
rábbi évtizedekben tömegessé vált kö-
zépiskolázás egységesítése követke-
zett be (pl. Nagy-Britanniában vagy
Franciaországban), mint ott, ahol a
korábbi, szelektív iskolarendszer át-
szervezése nem volt ilyen nagy mérték-

kű (pl. Németországban vagy Hollan-
diában). A szerző szerint ez azt sugal-
lja, hogy az átszervezés nem volt szük-
séges és/vagy kielégítő mértékű.
Mindenesetre a középfokú oktatás tö-
meges méretű kiterjedésével (a hetve-
nes években az akkor kilenc tagor-
szágban a teljes, nem kötelező közép-
iskolázásban részt vevő 16 évesek ará-
nya a fiúk körében 49,8%-ról 60,5%-ra,
míg a lányok körében 47,5%-ról 64,9%-
ra nőtt), és a felsőoktatásban részt
vevők hasonló arányú (bár tagorszá-
gonként eltérő mértékű) növekedésé-
vel kialakult egyfajta kvalifikációs spi-
rál. Vagyis az, hogy a jobban képzett
diákok ma olyan munkákért lépnek
versenybe, amelyek korábban a kevés-
sé képzettek számára voltak fenntart-
va, ami a képzettség leértékeléséhez
vezet, és végső soron az iskolai színvo-
nal csökkenésének és a minőség rom-
lásának az érzetét kelti.

A bizalmi válság másik forrása,
hogy az oktatásban részt vevők érdekei
jól látható módon szétartóakká váltak,
speciális érdek- és célcsoportok (a fo-
gyatékosok, a bevándorló családok
gyermekei, a lányok, a képzetlenek)
oktatási elvárásai egymásnak ellent-
mondó hatékonysági elvárásokban fo-
galmazódnak meg. Így egyszerre jelent
megátütő erővel a *Vissza az alapokhoz!*
(a hagyományos tantárgyákhöz és a
szülők által megszokott tanítási mód-
szerekhez való visszatérés) konzerva-
tív elvárása és az a modernizációs
elvárás, hogy az iskola rugalmasabban
és hatékonyabban alkalmazkodjon a
gyorsan változó gazdaság és a munka
világához. A gazdasági felzárkózás
szükségessége állami beavatkozást
sürgtetett az iskola világába. A változás
azonban a tanárok részvétele, vagy
legalábbis jóindulatú közönye nélkül
nem megy. Ezért is tartja a kialakuló
tudásipart, és benne a tanári mobilitás
problematikáját a szerző az elkövetke-
ző évtized egyik legfontosabb kérdé-
sének Európá számára.

A tanárok helyzetének sok szem-
pontú elemzésében *Guy Neave* kulcs-

elemnek tartja a *demográfiai változásokat*. Az oktatási expanzió legfontosabb hajtóereje – szerinte – a háború utáni *baby boom*, a gyereklétszám robbanásszerű növekedése, ami a hatvanas évek elejétől a tanárok létszámának gyors növekedéséhez vezetett, és lényegében ez határozza meg a tanárok helyzetének mai kereteit. 1975 óta viszont az északi országokban a születési arányszámok drasztikusan csökkentek. Az előrejelzések szerint az EK-n belül a 0–14 évesek aránya 2000-re kb. 21%-kal fog csökkenni az 1975-ös adatokhoz képest, és a csökkenés a 15–19 éves korcsoport tekintetében is csaknem egyötödni lesz. A tanulói demográfiai adatok alapján ma Európa világosan kettészakad az említett észak–dél tengely mentén, hiszen a mediterrán országokban (és a kivételt jelentő Írországon, valamint Franciaországban) ma is nagy a nyomás az iskolázás kiterjesztéséért. Az északi országokban a tanulói létszámok csökkenése az oktatási költségek jelentős mértékű csökkenéséhez vezetett, helyenként (pl. Hollandiában és Németországban) a növekvő létszámú időskorúak ellátásának javára.

Mindez a tanári létszámok változásaiban is jelentkezik. A hetvenes évek közepétől a nyolcvanas évek közepéig az EK-n belül a tanárok létszáma 16%-kal nőtt, ez az adat azonban jelentős eltéréseket takar. Jelentős a növekedés a mediterrán országokban, a katolikus Írországon és a speciális esetet jelentő Dániában, ahol az igen erős szakszervezetek harcának (no és nyilván a gazdasági lehetőségek, valamint az iskolázás hasznáival kapcsolatos példátlanul erős társadalmi konszenzus) következtében a tanulói létszámok csökkenése ellenére sem csökkentek a tanárlétszámok (ezzel szemben persze, szükségszerűen nőtt a pályáról elvándorló aránya), és jelentős a csökkenés Németországban, Belgiumban, valamint az Egyesült Királyságban. Speciális megoldás Hollandia esetében a drasztikus csökkenés ellen-

súlyozásaként terjedő rész munkaidős foglalkoztatás.

Igen jelentős változások következtek be a *tanárképzésben*. Guy Neave rámutat, hogy a tanárság világjában két külön szakmai réteget (szakmai testületet) jelent: az általános képzettségű tanítókat és a speciális képzettségű szaktanárokat. Ennek megfelelően a tanárképzésnek is kétféle modellje alakult ki Európában: az egyidejű (az osztálytermi gyakorlatot és az elméleti képzést egyidejűleg átadó), valamint az egymásra épülő (az elméleti és specializált képzésre alapuló gyakorlati képzéssel működő) képzés. A hetvenes évek közepétől a képzésben is jelentős átalakulások zajlottak le, amelyek országonként eltérő irányúak és intenzitásúak voltak. A tanítóképzésben általánosnak mondható a képzés magasabb szintre emelése (felsőfokúvá válása) és akadémiikusabbá válása. Az egyetemi képzéshez való közelítés növelte a tanárok mobilitási lehetőségeit is. A középfokon tanítók képzésében némely tagországban elkülönül az alsó középfokon (nagyjából a mi általános iskolai felső tagozatunkon), illetve a felső középfokon tanítók képzése. A felső középfokon tanítók képzésében két általános tendencia figyelhető meg: növekszik a pályán belül a szakképző, technikai jellegű tárgyakat tanítók aránya, valamint gyakorlatközelibbé válik az oktatás. Ez utóbbi tendencia, az elemi szinten tanítók képzésének akadémiikusabbá válásával együtt, közelíti egymáshoz a kétféle tanári testületet, a pálya homogénabbá válik.

A tanárképzés tantervi változásai igen sokrétűek, a nagy tantervi reformokat átélő országok mellett csekély változtatást felmutatókkal is találkozunk. A képzést mindenesetre manapság két dilemma uralja: a tanítóképzésben a nagyobb specializáció vagy a szélesebb kompetencia, a tantárgyközpontú vagy a gyermekközpontú oktatás vagy a nálunk is jól ismert terminológiával: az oktatás vagy a nevelés

dilemmája. A másik dilemmát az általános vagy szakképzés megfelelő arányának kialakítása jelenti. A tagországokban mindkét kérdésben sokféle, eltérő megoldás mutatkozik. Általánosnak tűnik viszont az a jelenség, hogy nő a kormányzat beavatkozása a tanári szakma profiljának meghatározásában. Az észak-déli megosztottság a tanárképzésben is jól látható: a *Guy Neave* által kétlépcsős reformnak leírt folyamatban a mediterrán országok az első lépcsőn helyezkednek el: a fejlettebb tagországokban korábban lejtészdott reformokat hajtják végre (a pályára lépés feltételeinek formalizálása, próbaidő bevezetése stb.), míg a tagországok többségében revalorizációs jellegű reformok zajlanak (a meglévő szervezeti minták változtatása, a képzési idő növelése, új szelektív kritériumok bevezetése és tantervi reformok).

Az utóbbi évtizedek talán legizgalmasabb változásai a pályára vonzás, a szakmai minőség és kontroll területén zajlottak le. A tagországokban ma mindenütt, Franciaország kivételével, csökkennek a pályára lépés lehetőségei. Ez számos problémát felvet, hiszen a fiatal tanárok nemcsak az innováció, a pálya megújulásának legfontosabb forrását jelentik, de – életkoruknál fogva – elsőrendű fontosságú a szerepük a mindenkori ifjúság kultúra és az iskolai értékek világa közti közvetítésben is.

A tanárok rekrutációjában kétféle rendszer működik: a képesítésen és a versenyen alapuló rendszerek. Míg az előbbiben a képzésbe jutás a szűrő (input kontroll), az utóbbiban az elhelyezkedés előtti versenyvizsgák a döntőek. Ez utóbbi a jellemző Franciaországban, Luxemburgban, Olaszországban, Spanyolországban. Ismerünk duális rendszereket is, ahol a nem egyetemi szintű képzésben az inputrendszer, az egyetemiben pedig a versenyvizsgarendszer működik. Végül is azonban mindenütt a munkaerő-piaci helyzet a döntő, és a nyolcvanas években mindenütt csökkent a képzésben

részt vevők száma. A szakma korosodása (Portugália kivételével) általánossá vált az EK országaiban. A pályára vonzás kérdése – általánosabban a pálya megújításának kérdése – a kormányzatok számára egyre súlyosabb gondot jelent. A megoldásokban meghatározó szerephez jutnak a pályát meghatározó életkörülmények, életfeltételek.

Az életfeltételek területén az utóbbi évtizedek nagy változásai (demográfiai csökkenés, gazdasági visszaesés) ellenére nem következtek be nagyon jelentős változások. Kevés szakma mutatkozott olyan sikeresnek professzionális státusza megőrzésében, mint a hagyományosan jól szervezettnek ismert tanárság. Az alkalmazás területén is kétféle modell működik: a tagországok többségében a tanárok közalkalmazottak, itt a fizetéseket a végzettséget és a pályán eltöltött idő arányát tükröző bérskálák szerint, országos szabályozással alakulnak. Néhány országban (Írország, Hollandia és az Egyesült Királyság) a tanárok alkalmazotti státuszban vannak. A kétféle modell lényegében a szabályozott, illetve a nyitottabb munkaerőpiac modellje.

A pálya mindenütt elég „laposnak” mondható, csekély előrejutási lehetőséget nyújt. A skála egyik végén találjuk Luxemburgot, ahol lényegében csak az igazgatói posztot lehet megszerezni, azt viszont automatikusan, a pályán eltöltött bizonyos idő (28 év) után. A másik végén az igen differenciált és formalizált előrejutási rendszerrel működő Franciaországot találjuk. Az előrejutás is kétféle modell szerint történhet: van, ahol formális, központilag rögzített kritériumok szerint, és van, ahol helyi kritériumok alapján történnek az előrelépések. Furcsa jelenség, de az adatok alapján egyértelmű: azokban az országokban vannak a fizetések között a legnagyobb különbségek, amelyek a legcentrálisabb irányításúak, míg a viszonylag nagyobb helyi autonómiával

rendelkező rendszerekben kiegyenlítettébbek a tanári fizetések. A különböző szinteken tanítók fizetése között általában jelentősek az eltérések. Az elemi szinten tanítók maximumfizetése általában eléggé elmarad az adott országokban nem fizikai munkát végzők fizetésétől. Mindenütt jellemző a hagyományosan erős szolidaritással jellemzett pályán a mai, versenylvű ideológiák és teljesítményelvű környezet hatása, és a munkaerő-piaci lehetőségek beszűkülése is a hagyományos szolidaritás megbomlásával fenyeget.

A tanulólétszámok csökkentése ma az oktatási kormányzatokat mindenütt a tanárlétszámok csökkentése irányában hajtja, míg a tanárszakszervezetek a létszámok megtartása és a tanár-diák arányok javításáért harcolnak. Mindez ahhoz vezet, hogy egyre inkább megkérdőjeleződik a hatvanas és a korai hetvenes években kialakult *professzionizáció* fogalma, és megrendül a tanárok e fogalmon alapuló önképe. Azaz az a társadalmi esélyegyenlőség elősegítésének feladatához való személyes és morális kötődés, ami a szakmát jellemezte, az a társadalmi elismertség, ami a képzési szint emelésében, a pedagógiai kutatási bázis fejlődésében és kiszélesedésében (az oktatásszociológia és az oktatás-gazdaságtan kialakulása), a formális képzettség szerepének növekedésében, valamint az oktatási ráfordítások bőségében megnyilvánult. A feltételek változása, az új piaci ideológiák megjelenése és a használók szerepének előtérbe kerülése a deprofesszionizáció rémével fenyegeti a tanárokat.

A változások két nagy modelljét látja a szerző a brit és a francia példában. Míg Nagy-Britanniában a központi kormány piacerősítő (a tanárok által gyakran centralizációként átélt) intézkedéseit, a tanárok nagyobb mértékű elszámoltathatóságát célzó politikáját a tanárság deprofesszionizációként éli át, a francia kormány deregulációs intézkedései a tanárok önrányító képességét, elkötelezettségét kíván-

ják javítani, és egyfajta reprofesszionizációs politikaként jelennek meg.

Akárhogyan is: mindenütt új feladatokkal terhelik a tanári munkában. A változások kumulálódnak, a megnövekedett feladatok (a sokféle egyedi tanulói igény kiszolgálása, a tanárok értékelésének új feladatai, a tanulói eredményesség rendszeres mérése) fokozza a tanárok specializálódása iránti elvárásokat. Az állam visszavonulása (*off-loading*) a tanári túlterheléshez (*overloading*) vezet. És – ne felejtjük el! – mindezek a kihívások egy korosodó, sajátos, a hatvanas évek értékeiben megkezdett történeti emlékezettel rendelkező szakmát érik.

Guy Neave a szakma jövőjével kapcsolatos *következtetéseit* a nemzetközivé váló erőter összefüggéseiben fogalmazza meg, amelyben kirajzolódik a nemzetközileg mobil tanár képe. A szerző szerint a jövő nagy kérdése az lesz, hogy a ma is erősen differenciálódó szakmában, a kettős munkaerőpiaci helyzetben mely országok lesznek a nemzetközivé váló munkaerőpiacon az exportőrök, és melyek az importőrök. Ahol az alkalmazást a közalkalmazotti státuszt szabályozó rendelkezések formálják, ott munkaerőhiány lép fel annak a kicsiny, de stratégiai jelentőségű szakmacsoportnak az esetében, amely már ma is versenyképes a tisztán piaci szférában (a kultúrához és nyelvhez nem kötött tantárgyakat, elsősorban a matematikát és a természettudományokat tanítókról van szó), és a túlzott szabályozás hátrányt jelenthet a nemzetközi munkaerő-piaci versenyben is. A szerző szerint olyan szabályozási megoldásokra lesz szükség, amelyek a tanári státusz főbb előnyeinek megőrzése mellett a lényegi kötöttségek feloldására törekednének. Feltételezése szerint e hiányszakmákban a tagországok közti versenyt az egyes nemzeteken belüli tanári életfeltételek közti különbségek fogják eldönteni. Úgy látja, hogy az e területeken tanítók képzésében erősíteni kell a nyelvi képzést.

Előrejelzései szerint, a születési számok újbóli növekedése nyomán a tagországok többségében hamarosan újra tanári munkaerőhiány fog jelentkezni. Kérdés, mi lesz ennek a következménye, megismétlődnek-e a hatvanas évek végi jelenségek (a diákok és a tanári mozgalmak radikalizálódása). Ha ezt nem tartja is valószínűnek a szerző, azt biztosnak látja, hogy az újabb feszültségek elkerülhetetlenek, és hogy a tanári életkörülmények milyensége, e nemzetközi folyamatok

(Guy Neave: *The Teaching Nation. Prospects for teachers in the European Community*. Pergamon Press, Oxford, New York etc., 1992.)

NAGY MÁRIA

Megvan a tankönyv is...

Régi felismerés, hogy az azonos problémával küszködők csoportjai könyvnyelben találnak megoldást bajaikra, mint az egyéni megoldáskereső. Ez a felismerés az alapja a problémamegoldó csoportok kiterjedt mozgalmának, s ez vezetett el ahhoz a felismeréshez is, hogy a leghatékonyabb problémamegoldás az *önsegítés*. Az *önsegítő* csoportok eredményességének első számú titka, hogy az *önszervezés* már fél megoldás, hiszen a problémák egy része éppen abból ered, hogy úgy gondoljuk, egyedül vagyunk... Az *önsegítő*, *önszervező* csoportmozgalmak nagy felhajtóereje az összefogás és a közös megoldáskereső, az „együtt erősebbek vagyunk, mint egyenként” csoportdinamikai értéke, élménye.

Első személyes élményeim az ÁMK-mozgalomról azt sugallták, hogy közös problémákkal küszködő kollégák *önsegítő* csoportjaival van dolgunk. Az általános művelődési központok (hogy feloldjuk a körön belüliek számára oly hétköznapi betűszót, az „áemkát”), akár akarták, akár lettek (vagy – szakszerűbben – akár organikus, akár bürokratikus innováció eredményeképpen születtek), minden-

függvényében való alakulása különös jelentőségre tesz szert a tagországok jövőjének alakulásában.

Talán e rövid ismertetés is meggyőzi az olvasót, hogy *Guy Neave* könyvének részletesebb megismerése megkerülhetetlen (ám tanúsítom: nem minden élvezet nélküli) feladata minden, a tanári szakmával foglalkozó vagy annak alakulására befolyással bíró politikus, szakértő vagy érdeklődő számára. Külön ajánlom a tanárképzésben oktatók figyelmébe!

képpen *problematicusak*. Irányítási szempontból a különleműek egyöntetűségének igénye, szakmai szempontból legalább 4-5 féle szakma békés és termékeny együttélésének igénye, használói szempontból az autonómia versus kiszolgáltatottság, illetve az öntevékenység versus kiszolgáltatás dilemma okoz problémát. A mozgalom bölcsőjét ringatók (építészek, művelődésméleti szakemberek, megszálottak és mások) a nem ÁMK-ként működő óvoda-iskola-művelődési házkönyvtár stb. különállását hangsúlyozták problémaként, s (többnyire) elefejtkeztek érdemben törődni az együttműködésből adódó problémák megoldásával. Ezért volt szükség öntevékeny problémamegoldó csoportokra, így született az ÁMK-mozgalom, az ÁMK-lobby.

E több mint húsz éves, többször megírt történet ma már, eredményei felől szemlélve csak nosztalgiazásra vagy az egyneműsített művelődésirányítási korszak „bezzeg-gyermekkénti” felemletésre való, csakak...

Nem érdemes-e eltűnődni azon, hogy e mozgalomnak kialakult az ér-